

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.942

DOI <https://doi.org/10.32782/inclusion-society-2022-1-7>

Ірина Михайлівна ЗАВАДСЬКА,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи, психології
та соціокультурної діяльності ім. Т. Сосновської,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: irynazavadaska80@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7680-9514

Оксана Михайлівна ПАЛИЛЮЛКО

кандидат історичних наук, в. о. завідувача кафедри соціальної роботи,
психології та соціокультурної діяльності ім. Т. Сосновської, доцент кафедри
e-mail: Palelulko1980@ukr.net
ORCID: 0000-0002-9314-0461

ДОПОМОГА ЯК СТИЛЬ ЖИТТЯ: ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Вступ. Волонтерський рух дає можливість молодим людям учитися та реалізовувати себе через надання допомоги як окремій людині, так і суспільству загалом. Зважаючи на складний стан політичної, економічної, соціальної сфери, реформування пенсійної системи, впровадження технологічного підходу в теорію і практику соціальної роботи тощо, багато вчених, практиків в Україні звернули свою професійну увагу на волонтерство як важливий засіб самореалізації молоді. Наявні наукові доробки вітчизняних та зарубіжних учених дають змогу ознайомитися з основними концептуальними підходами до організації волонтерського руху в Україні, з деякими теоретичними аспектами цієї проблеми, з практичним досвідом організації волонтерських шкіл, проведення тренінгів, реалізації волонтерських програм у різних регіонах, конкретними формами роботи волонтерів, апробованих на практиці.

Мета. Мета статті полягає у теоретичному дослідженні психологічної структури волонтерської діяльності як засобу самореалізації студентської молоді.

Результати. На основі проведеного аналізу літератури нам вдалося з'ясувати, що людина у разі включення в групу добровольців зазвичай має власну мотивацію, цілі, потреби та чинники. Для успішної самореалізації у волонтерстві необхідно чітко усвідомлювати мотиви зайняття цією діяльністю, власні вміння й навички тощо. Молодь сьогодення має одну досить суттєву перевагу порівняно навіть із молоддю початку 90-х років минулого століття. Вони можуть вільно подорожувати за кордон, навчатися в зарубіжних вищих навчальних закладах – мають загалом безперешкодний доступ до надбань світової культури та науки. Досить цікаво, що порівняно небагато сучасних студентів та молодих спеціалістів використовують шанс пізнати світ особисто, а не з книги чи телебачення. Тим часом інформації про обміни, навчання за кордоном сьогодні досить багато представлено в Інтернеті. Щоправда, здебільшого потрапити на навчання або в програму обміну з першої спроби досить важко, однак студентам досить-таки легко взяти участь у міжнародній волонтерській програмі.

Ключові слова: волонтер, волонтерська діяльність, міжнародна волонтерська програма, самореалізація студентів.

Iryna Mykhailivna ZAVADSKA,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Social Work, Psychology
and Sociocultural Activity named after T. Sosnovska,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”
E-mail: irynazavadaska80@gmail.com
ORCID:0000-0002-7680-9514

Oksana Mykhajlivna PALYLULKO

PhD Associate Professor of Department of Social Work,
Psychology and Sociocultural Activity named after T. Sosnovska

e-mail: Palelulko1980@ukr.net

ORCID: 0000-0002-9314-0461

HELP AS A LIFESTYLE: PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF VOLUNTEER ACTIVITY

Introduction. *The volunteering movement for young people provides them with opportunities to learn and realize themselves through the provision of assistance both to the individual and to society as a whole. Considering the complex state of the political, economic, and social spheres, the reform of the pension system, the introduction of a technological approach to the theory and practice of social work, etc., many scientists and practitioners in Ukraine have turned their professional attention to volunteering as an important means of self-realization of young people. The available scientific works of domestic and foreign scientists make it possible to get acquainted with the main conceptual approaches to the organization of the volunteer movement in Ukraine, with some theoretical aspects of this problem, with the practical experience of organizing volunteer schools, conducting trainings, implementing volunteer programs in various regions, specific forms of work of volunteers, tested in practice.*

Goal. *The purpose of the article is a theoretical study of the psychological structure of volunteering as a means of self-realization of student youth.*

The results. *Based on the analysis of the literature, we managed to find out that when a person is included in a group of volunteers, he usually has his own motivation, goals, needs and factors. For successful self-realization in volunteering, it is necessary to clearly understand the motives for engaging in this activity, one's own abilities and skills, etc. Today's youth has one rather significant advantage compared to even the youth of the early 90s of the last century. They can freely travel abroad, study in foreign higher education institutions – generally have unhindered access to the treasures of world culture and science. It is quite interesting that relatively few modern students and young professionals use the chance to learn about the world personally, and not from books or television. Meanwhile, there is quite a lot of information about exchanges and studying abroad today on the Internet. True, in most cases it is quite difficult to get into a study or exchange program on the first try, but it is quite easy for students to take part in an international volunteer program.*

Key words: *volunteer, volunteer activity, international volunteer program, self-realization of students.*

У логіці досліджуваної проблеми під допомогою розуміємо дії людини, спрямовані на покращення становища партнера. Систематичне вивчення такої поведінки почалося у 70-х роках минулого століття. Соціальні психологи того часу намагалися відповісти на питання, чому і за яких умов люди допомагають оточенню.

Протягом останніх 40 років для вивчення поведінки, яка спрямована на допомогу потребуючим, були проведені десятки кореляційних та експериментальних досліджень.

Інтерес спеціалістів привернули найрізноманітніші форми допомоги: від одноразових дій (наприклад, пожертви на користь безхатьків) до систематичної активності (наприклад, громадянської поведінки в організаціях і волонтерства).

У результаті сформувались декілька напрямів психологічного аналізу допомоги. Ці напрями розрізняються за об'єктом (кому надавати допомогу?) і суб'єктом (хто надає допомогу?) дій. Об'єктом і суб'єктом допомоги може бути конкретна людина чи соціальна група загалом (таблиця).

Більшість сучасних досліджень присвячена волонтерській поведінці, яку людина здійснює від своєї особи незалежно від своєї приналежності до соціальної групи (тип I і II). При цьому об'єктом її дій можуть бути як конкретний партнер, так і група загалом (наприклад, людина може пожертвувати гроші для благодійного фонду, який допомагає безхатькам, малолітнім злочинцям і т. п.).

Рідше трапляються дослідження волонтерської поведінки, яка здійснюється людиною в межах групи, усвідомлюючи свою приналежність до цієї спільноти. Об'єктом її допомоги можуть стати як окремі представники ін- або аутгрупи (тип III) (наприклад, громадянська поведінка, орієнтована на співробітників/активність представників волонтерських спільнот), так і ін- або аутгрупа загалом (тип IV) (наприклад, громадянська поведінка, орієнтована на організацію/підтримку заходів щодо надання економічної, освітньої та іншої допомоги представникам соціальних меншин).

У цій статті ми розглянемо допомогу окремим представникам аутгрупи, яку здійснюють члени волонтерських організацій (тип III).

Волонтерство – це довге, заплановане і добровільне здійснення допомоги, яка спрямована на покращення становища незнайомих людей у межах організації [9]. Таким чином, специфіка волонтерської діяльності полягає в такому.

Волонтери надають допомогу від імені і в рамках організації. Для цього вони можуть об'єднатися зі своїми однодумцями;

приходять в організацію добровільно і в будь-який момент можуть покинути її;

самостійно визначають рівень своєї активності в межах організації;

надають допомогу систематично протягом визначеного часу.

В основі цієї класифікації лежить об'єктивний критерій входження людини до групи. Ми розуміємо, що така класифікація має умовний характер. З психологічної точки зору дії людини залежать не від умов організації ситуації як такої, а від сприйняття учасниками. В одній і тій же ситуації одні люди можуть виступати від свого імені, а інші – від імені групи. Аналогічним чином вони можуть сприймати свого партнера. Однак у більшості досліджень суб'єктивне сприйняття людиною свого становища і становища партнера не фіксується. Саме тому в основу нашої класифікації і покладений об'єктивний критерій:

спрямовують свою діяльність як на групу людей (наприклад, допомога дітям-сиротам), так і на розв'язання конкретної проблеми (наприклад, захист навколишнього середовища);

надають допомогу незнайомим людям, подібним за якоюсь ознакою (наявність захворювань, відсутність батьків чи житла і т. п.), або тваринам.

Таблиця 1

Типи поведінки, яка спрямована на допомогу тим, хто її потребує

Кому надають допомогу Хто надає допомогу	Індивід	Група
Індивід	I. Допомога конкретному партнеру, яку людина надає індивідуально	II. Допомога інгрупі/аутгрупі, яку людина надає індивідуально
Група	III. Допомога конкретному партнеру з інгрупі/аутгрупі, яку надає людина, яка діє в межах групи/від її імені	IV. Допомога інгрупі/аутгрупі, яку надає людина, яка діє в межах групи/від її імені

У статті йтиметься про різні волонтерські спільноти, діяльність яких спрямована як на групу людей, так і на вирішення конкретної проблеми [7]. Ми сконцентруємося на зарубіжній традиції у вивченні цього феномену і спробуємо відповісти на питання, для чого і за яких умов люди працюють у рамках волонтерських організацій.

I. Мотиви волонтерської діяльності

Перші уявлення про причини допомоги оточенню сформувалися близько 30 років тому. Ще тоді психологи запропонували, що в основі можуть бути як альтруїстичні, так і егоїстичні мотиви. Ідея про існування двох типів мотивацій збереглася і до наших днів [1, с. 83].

Так, одні дослідники вважають, що в основі допомоги лежать егоїстичні мотиви: люди допомагають оточенню заради досягнення особистої мети. На їхню думку, людина є переважно егоїстичною істотою. Вступаючи у взаємодію, вона обмінюється з оточенням матеріальними і соціальними ресурсами, такими як любов, послуги, статус чи інформація, використовуючи стратегію «мінімаксу»: намагається отримати максимальну вигоду, тобто отримати максимальну винагороду за мінімум витрат. Вигода може бути «внутрішньою» (пов'язаною з психологічним станом людини) і «зовнішньою» (пов'язаною з матеріальною винагородою чи схваленням зі сторони інших людей). Відповідно, людина, з цієї точки зору, допомагає оточенню через відсутність іншого способу для досягнення особистих цілей, а можлива винагорода перевищує витрати. В іншому випадку, наприклад, якщо допомога вимагає більших зусиль, страждання партнера викликають негативні емоції, а людина має можливість уникнути взаємодії, ймовірність допомоги стає мінімальною.

Інші дослідники стверджують, що допомога народжується переважно альтруїстичною мотивацією: людина допомагає оточенню заради покращення їхнього стану. Вони концентрують увагу на допомозі, яка вимагає більших зусиль, пов'язана з ризиками для матеріального, психологічного чи фізичного благополуччя помічника. Людина з альтруїстичною мотивацією

допомагає оточенню, навіть якщо в неї є інші способи вирішити свої проблеми і вона може в будь-який момент перестати взаємодіяти.

На користь наявності принципової різниці між егоїстичною та альтруїстичною мотивацією опосередковано говорить той факт, що прохання про допомогу, яка включає у себе обидва типи мотивації, викликає менший відгук, ніж повідомлення, у якому вказано лише один мотив. Це було показано в експерименті [10], учасники якого отримали лист електронною поштою. Їх просили взяти участь у короткому дослідженні і прочитати текст, присвячений міжнародній некомерційній організації «Make-A-Wish Foundation», яка виконує побажання дітей, які мають небезпечні для життя хвороби. Студенти дізналися, що ця організація існує 20 років, протягом яких виконала 1800 побажань завдяки пожертвам звичайних громадян. Наприкінці листа студентів попросили пожертвувати гроші. Було створено три варіанти повідомлень: з егоїстичною (Допомагаючи іншим людям, Ви почуватиметеся краще), альтруїстичною (Даючи гроші, Ви допомагаєте хворій дитині зцілитися, а її родичам уникнути втрати) і змішаної (наводили обидві причини) мотивації. Наприкінці дослідження респондентам поставили запитання, чи готові вони підтримати цю організацію. Результати дослідження показали, що люди висловили більшу готовність допомогти, якщо стикалися з причинами одного типу, «змішані» повідомлення породжували психологічний спротив.

Ідея про два типи мотивації волонтерської поведінки була втілена в дослідженнях, присвячених вивченню мотивації волонтера. Так, беручи до уваги функціональний підхід, люди беруть участь у діяльності волонтерських рухів, коли вона дозволяє їм задовольнити свої потреби. Оскільки різні люди мають різні потреби, в основі волонтерської діяльності можуть бути як егоїстичні, так і альтруїстичні мотиви.

Найбільшою популярністю останніми роками користується класифікація Клері, в основі якої – шість мотивів волонтерської діяльності [6]:

- вираження цінностей (бажання діяти відповідно до загальнолюдських цінностей, інтерес і позитивне ставлення до людей);
- отримання нового досвіду і навичок (бажання більше дізнатися про світ, використовувати нові можливості, освоїти нові способи поведінки);
- формування соціальних відносин (бажання стати членом групи і отримати схвалення);
- розширення кар'єрних можливостей (набуття досвіду, який буде важливий для побудови кар'єри, полегшити подальше працевлаштування);
- вирішення особистих проблем (втеча від них, зменшення негативних емоцій або почуття провини);
- психологічний розвиток (підвищення самооцінки, зміцнення почуття власної гідності).

На основі цієї класифікації був створений опитувальник з 30 тверджень (по 5 пунктів на кожний мотив), наприклад: «Я піклююся про тих, кому пощастило менше, ніж мені (вираження цінності)», «Незалежно від того, як погано я відчуваюся, волонтерство допомагає мені забути про це (вирішення особистих проблем)». Респондент повинен оцінити ступінь своєї згоди з цими твердженнями за 5-бальною шкалою [5, с. 150]. Дослідження, проведені за допомогою опитувальника, показали, що люди здійснюють волонтерську діяльність як з альтруїстичних (вираження цінностей), так і з егоїстичних мотивів.

Вираження егоїстичної та альтруїстичної мотивації, своєю чергою, залежить від наявності у волонтерів тих чи інших психологічних характеристик. Наприклад, альтруїстична мотивація волонтерства властива людям з високим рівнем доброзичливості та екстраверсії.

Інтерес до мотивації волонтерства пов'язаний з впливом, який вони мають у разі залучення людини до діяльності волонтерських груп. Дослідження показують, що чим більше робота у волонтерських групах задовольняє потреби людини, тим більше часу вона присвячує подібній діяльності.

II. Фактори, які впливають на активність волонтерів

1. Моделі поведінки, яка спрямована на допомогу тим, хто її потребує

Допомога – одна з найбільш поширених форм соціальної поведінки, проте ймовірність її надання залежить від багатьох умов. За останні 20 років зроблено кілька спроб систематизації їх.

Найбільш відомими є моделі навмисної поведінки. Їхні прихильники вважають, що вчинки людини визначаються насамперед її намірами; зміст і сила намірів, своєю чергою, залежать від низки факторів. Серед моделей навмисної поведінки найбільшою популярністю користуються моделі розумної поведінки, запланованої поведінки та саморегуляції. Вони відрізняються за факторами, які мають вплив на силу намірів.

– Згідно з моделлю розумної поведінки, наміри людини залежать: від атитюдів стосовно діяльності (уявлення про наслідки та оцінку їхньої користі); суб'єктивних норм (уявлення про те, якої поведінки чекає оточення, і бажання відповідати його очікуванню).

– Згідно з моделлю запланованої поведінки, наміри визначаються: атитюдами стосовно діяльності (оцінка користі і привабливості дій);

суб'єктивними нормами (уявлення про очікування і про реальну поведінку оточення); контролем за поведінкою (принципова можливість контролю і самоефективність у відповідній сфері).

– Відповідно до моделі саморегуляції наміри людини залежать від атитюдів, суб'єктивних норм і бажання людини здійснити задумане.

Для вивчення поведінки волонтерів найчастіше використовується модель запланованої поведінки. Проведені дослідження показують, що атитюди, суб'єктивні норми і контроль поведінки дійсно передбачають намір взяти участь у роботі волонтерів; наміри, своєю чергою, передбачають реальну поведінку [3, с. 28].

Наприклад, в одному з таких досліджень [10] взяли участь 647 студентів, які читали рекламні матеріали, представлені місцевими волонтерськими організаціями. Після цього вони заповнили опитувальник, який містив питання щодо атитюдів, суб'єктивних норм, контролюваності і намірів. Після цього дослідники фіксували, скільки студентів взяли участь у реальній діяльності. Отримані результати показали, що атитюди, суб'єктивні норми і контролювання справді передбачали наміри студентів, а наміри – їхню поведінку.

Однак описані вище моделі мають певні обмеження. По-перше, жодна з них не дозволяє однозначно передбачити поведінку людини. Наприклад, з учасників дослідження, які висловили сильне бажання взяти участь у волонтерській діяльності, тільки 33% справді зробили це надалі.

По-друге, прогнозовані можливості моделей навмисної поведінки залежать від змісту окремих компонентів. Типовий приклад – різниця між загальними та ситуативними намірами. Загальні наміри, пов'язані з принциповою готовністю людини здійснити певний вчинок, мають менший вплив, ніж ситуативні, які містять вказівку на місце, час і спосіб здійснення вчинку.

По-третє, сила різних компонентів моделей визначається додатковими факторами, серед яких – індивідуальні особливості носіїв атитюдів, привабливість і подоба людей, з якими вони планують здійснити задумане і т. п. Наприклад, деякі дослідження показують, що наміри брати участь у волонтерській діяльності передбачають три фактори: атитюди, суб'єктивні норми і контроль поведінки. Проте вплив атитюда опосередковується відчуттям морального обов'язку перед іншими людьми: атитюди мають великий вплив на наміри волонтерів, які вважають, що участь у волонтерській активності відповідає їхнім принципам, і будуть відчувати себе винними, якщо не зроблять цього [8, с. 150].

По-четверте, автори цих моделей ігнорують велику кількість інших додаткових елементів, які мають вплив на поведінку, насамперед звички і очікувані емоції. Так, деякі дослідження показують, що наміри брати участь у діяльності волонтерського руху визначаються очікуваними емоціями (симпатією, співчуттям, напругою, тривогою, радістю і задоволенням). Проте наміри продовжити волонтерство сильніше пов'язані з поведінкою досвідчених волонтерів, тобто людей, для яких волонтерська поведінка уже стала звичною.

Незважаючи на ці зауваження, моделі навмисної поведінки можуть бути використані для систематизації факторів, які мають вплив на інтенсивність волонтерської діяльності.

Аналіз психологічних досліджень свідчить, що наміри надати допомогу передбачають п'ять факторів «першого порядку».

– Я-концепція включає атитюди людини стосовно себе: самоатрибуцію рис і відповідальності, самооцінку і самоефективність (когнітивний компонент), спрямовані на себе емоції (ефективний компонент).

– Атитюди до партнера (об'єкта допомоги) включають у себе атрибуцію рис і відповідальності (когнітивний компонент), а також емоції людини стосовно партнера (афективний компонент).

– Атитюди до іногрупи включають у собі риси, які людина приписує представникам волонтерської організації, оцінку їхньої ефективності (когнітивний компонент), емоції стосовно них (афективний компонент).

– Атитюди до активності включають у себе оцінку ефективності (когнітивний компонент) і привабливості, задоволення від неї подібної поведінки (афективний компонент).

– Соціальні норми включають у себе уявлення людини про те, як варто поводитися під час взаємодії і що роблять в аналогічних ситуаціях інші люди.

Зміст факторів «першого порядку», своєю чергою, визначається факторами «другого порядку» – індивідуально-психологічними особливостями учасників спілкування.

Дослідження, присвячені одноразовій волонтерській поведінці, свідчать про те, що ймовірність допомоги багато в чому визначається короткочасним станом людини й особливостями ситуації. Проте специфіка волонтерської діяльності дозволяє припустити, що її інтенсивність більше залежить від стабільних індивідуальних характеристик людини та особливостей організації. Що відомо про ці фактори сьогодні?

2. Фактори волонтерства

Атитюди волонтера до себе. Як показник уявлення і ставлення волонтерів до себе дослідники найчастіше розглядають моральну та волонтерську ідентичність.

Залежно від інтерпретації моральна ідентичність включає у себе усвідомлення людиною своїх просоціальних характеристик; упевненість, що вона буде допомагати іншим людям у майбутньому; відчуття самою особистістю самоефективності в цій сфері діяльності. Психологічні дослідження показують, що чим більше в людини виражена моральна ідентичність, тим більшу участь вона бере у волонтерській діяльності [4].

Аналогічний вплив має і волонтерська діяльність, під якою розуміємо визнання людиною, що позиція волонтера – це важлива частина його Я-концепції, яка викликає позитивні емоції [5, с. 185]. Цікаво, що ідентичність опосередковує вплив індивідуально-психологічних особливостей людини. Наприклад, люди з дуже сильним і дуже слабким рівнем самоконтролю рідше беруть участь у діяльності волонтерських рухів, оскільки в них слабше виражена моральна ідентичність [4].

Атитюди волонтера до об'єкта допомоги – окремої людини чи групи людей. Незважаючи на наявність у волонтерів певних уявлень про своїх «підопічних», сучасних дослідників цікавлять не стільки атитюди самі по собі, скільки фактори «другого порядку», які визначають їхній зміст.

До їхнього числа належить емпатія. У широкому розумінні під емпатією розуміємо здатність людини зрозуміти свого партнера. Прибічники цієї точки зору виділяють два компоненти емпатії: когнітивний (здатність встати на сторону партнера, зрозуміти його думки, почуття і відчуття) і афективний (здатність відтворювати емоції партнера, співчуття до нього). У вузькому розумінні емпатію прирівнюють до афективного компонента і відрізняють її від когнітивного компонента – прийняття ролі. Надалі ми будемо використовувати ширше розуміння емпатії як здатності до розуміння і повторення стану свого партнера, співчуття до нього.

Спеціалісти стверджують, що кожна людина володіє стабільним рівнем емпатії, який, проте, піддається впливу ситуації. Під час вивчення волонтерської поведінки йдеться насамперед про емпатію як особистісну рису. Психологічні дослідження показують, що емпатія посилює альтруїстичну мотивацію допомоги, викликає симпатію до партнера, задоволення стосунками з ним і таким чином підвищує ймовірність участі у волонтерській діяльності [4, с. 105]. На користь цього опосередковано говорить той факт, що емпатія збільшує ймовірність активності, яка спрямована на допомогу конкретним людям або групам людей, але не на вирішення проблеми [10].

Іншою індивідуальною особливістю, яка визначає атитюди волонтера до об'єкта допомоги, є його емоційний стан. Як і у випадку емпатії, спеціалісти виділяють два рівні емоційності: стабільну схильність відчувати позитивні і негативні емоції, а також почуття, які виникають у відповідь на ситуативні стимули. Вивчаючи волонтерську поведінку, психологи беруть до уваги насамперед стабільний рівень емоцій.

Дослідження показують, що чим частіше людина відчуває позитивні і чим рідше – негативні емоції, тим більше вона бере участь у волонтерській активності [2]. Волонтер, який постійно відчуває сильні негативні емоції, погано почувається у разі взаємодії з конкретним партнером, менше задоволений стосунками з ним і менше прагне допомогти оточенню [5, с. 8].

Таким чином, емпатія і негативні емоції взаємодіють одне з одним. Стабільний для волонтера рівень емпатії передбачає його симпатію до людей, які потребують допомоги (чим вища емпатія, тим сильніша симпатія). Стабільний рівень стресу передбачає оцінку людиною рівня дискомфорту, який виникає у разі зіткнення з об'єктом допомоги (чим вищий рівень стресу, тим сильнішим є дискомфорт). Симпатія та очікуваний дискомфорт, своєю чергою, даються взнаки на задоволенні взаємин з «клієнтом»: чим вища симпатія і чим нижчий дискомфорт, тим вище задоволення волонтера своїми стосунками з об'єктом допомоги [5]. Чим більше волонтер задоволений стосунками з клієнтами, тим більше часу він виділяє волонтерській діяльності. Не випадково емпатія краще передбачає участь людини у волонтерській діяльності, якщо вона викликає низький рівень стресу [5].

Особливо сильний вплив емпатія має на волонтерську поведінку людини стосовно схожих на неї людей. Це було показано в експерименті Б. Сейма і С. Стермера, у якому брали участь німецькі студенти, які займалися волонтерською діяльністю. Кожен з них «отримував» партнера – іноземного студента, який приїхав навчатися до Німеччини. Він повинен був допомогти іноземцю адаптуватися до нового середовища: показати університет і місто, познайомити з іншими студентами. Деякі іноземці приїхали зі схожих на Німеччину країн – Великобританії, Швеції, США; інші – з країн, які дуже відрізняються від Німеччини, наприклад, Камеруну та Китаю. Усі волонтери заповнили опитувальники, які дозволяли визначити афективний компонент емпатії до «свого» іноземця (повинні були відзначити, наскільки вони відчувають стосовно нього співчуття, симпатію, інтерес); а також його уявлення про партнера (ступінь привабливості, вартості довіри і т. п.). Наприкінці дослідження іноземні партнери оцінили ступінь допомоги зі сторони волонтерів. Результати дослідження показали, що рівень емпатії передбачив волонтерську поведінку в парах, де іноземець був вихідцем зі схожої країни. У різнокультурних парах вона залежала від когнітивної оцінки партнера – його привабливості для волонтера і довіри до нього. Таким чином, на допомогу «своїм» має вплив емоційний компонент атитюдів до партнера, а на допомогу чужим – когнітивний компонент.

Атитюди волонтера до своєї організації. Важливим параметром ставлення до організації є прихильність. Під прихильністю розуміється сприйняття людиною себе частиною організації, пов'язаної з нею. Найчастіше виділяють нормативну (усвідомлення співробітником зобов'язань перед колегами і керівником) і афективну (емоційну прив'язаність до організації, залучення до її справ і проблем) прихильність. Психологічні дослідження показують, що до волонтерської діяльності більше схильні люди, які відчувають прихильність до свого руху [9, с. 176]. Ймовірно, прихильність сприяє розвитку волонтерської ідентичності.

Атитюди волонтера до роботи. Дослідження засвідчують, що волонтерами найчастіше працюють люди, у яких робота викликає позитивні емоції, які отримують задоволення від неї [9].

Соціальні норми, які втілюють у собі очікування оточення. Волонтерами частіше працюють люди, які вважають, що оточення очікує від них такої поведінки [8] і підтримує її.

Описані вище атитюди й уявлення про соціальні норми формування в рамках інститутів соціалізації. Важливу роль у цьому випадку відіграє сім'я, громадські та релігійні організації.

Сім'я формує в дитини базові цінності й атитюди до світу, мотивацію, стилі взаємодії з іншими людьми і перше уявлення про соціальні норми, які потім мотивують її допомагати оточенню. З точки зору волонтерської поведінки великого значення набуває наявність у дитини автономної орієнтації і надійної прив'язаності.

Автономна орієнтація є установкою на самостійну участь у діях. В її основі лежить внутрішня мотивація активності. Автономна орієнтація протиставляється контрольованій, яка викликана зовнішніми факторами [7]. Психологічні дослідження показують, що волонтерами найчастіше стають люди, батьки яких підтримували їхню автономію. Це відбувається, оскільки люди з автономною орієнтацією прагнуть до отримання найбільшого задоволення від життя. Це задоволення опосередковує зв'язок між підтримкою автономії зі сторони батьків та участю у волонтерській діяльності [4, с. 105].

Стиль прив'язаності дитини до батьків. Дж. Боулбі і М. Ейнсворт виділили три стилі прив'язаності: надійний, тривожний, унікаючий. Надійно прив'язані діти проявляють самостійність і спокійно реагують на відхід матері. Унікаючі діти не реагують на присутність батьків, не помічають, коли вони йдуть. І, нарешті, тривожні діти відчувають негативні емоції, коли мама залишає їх [1].

Стиль прив'язаності визначається через взаємини батьків і дитини. У випадку, коли хтось із батьків чітко реагує на запити дитини, у неї формується надійна прив'язаність. Дитина стає доволі самостійною, оскільки знає, що може покластися на батьків у будь-якій ситуації, досить лише попросити про допомогу. Такі люди вже дорослими здатні проявляти співчуття та емпатію. Тривожний та унікаючий стилі прив'язаності формуються за відсутності уваги зі сторони батьків. Діти, у яких сформувався такий стиль, не схильні до емпатії та співчуття.

Психологічні дослідження показують, що інтенсивність волонтерства залежить від стилю прив'язаності: чим сильніше виражені унікаючий та тривожний стилі, тим рідше людина працює в рамках волонтерських рухів, а якщо і робить це, то найчастіше з егоїстичних намірів [9].

Суспільні і релігійні організації є для людини джерелом соціальної підтримки і транслюють своїм учасникам певне уявлення про соціальні норми, які сприяють волонтерській активності.

Дослідження, проведені на цей момент, показують, що волонтерами частіше працюють люди, які схильні до участі в діяльності суспільних і релігійних організацій. Наприклад, відомо, що волонтерську активність частіше здійснюють екстраверти [8], люди з відносно високим рівнем освіти і статків, ті, які відвідують церкву. Деякі дослідники вважають, що такі люди краще інтегровані в місцеву громаду, тобто часто спілкуються з оточенням, залучені до різних суспільних та релігійних організацій. Активне спілкування з іншими людьми сприяє їхній участі у волонтерській діяльності [8].

3. Обмеження досліджень

Незважаючи на те, що психологічні дослідження виявили основні мотиви і фактори волонтерської поведінки, вони володіють декількома вагомими обмеженнями.

По-перше, спеціалісти проявляють інтерес до одних факторів «першого порядку» і фактично ігнорують інші. Найбільшу увагу привертає Я-концепція. Водночас атитюди до об'єкта допомоги залишаються «за кадром». Дослідники вивчають лише фактори «другого порядку», які можуть вплинути на ці установки (емпатію та емоційний стан). Таким чином, у дослідженнях ігнорується один з основних факторів «першого порядку». Можливо, це відбувається завдяки імпліцитному припущенню, що волонтеру байдуже, кому саме допомагати.

По-друге, дослідники приділяють мало уваги факторам «другого порядку». Вони зосереджуються на особистісних рисах, диспозиційній емпатії і рівні стресу, але фактично повністю ігнорують цінності й атитюди людини до світу.

По-третє, питання викликає ступінь впливу різних факторів «першого» і «другого» порядку. Наприклад, дослідження, які проведені в контексті індивідуальної допомоги, показують таке. Коли йдеться про допомогу, яка не вимагає протидії оточення, людина керується своїм емоційним станом; коли допомога потребує такої протидії, вона звертає увагу на моральні норми. Виникає питання: від чого залежить важливість різних факторів у роботі волонтера?

І насамкінець, по-четверте, дослідники рідко розмежовують фактори «другого» порядку, які мають вплив на ймовірність допомоги, з одного боку, і її мотивації – з іншого. Водночас дослідження, проведені на матеріалі одноразової допомоги, свідчать, що особистісні риси – емпатія та емоційний стан – визначають швидше мотивацію волонтерської поведінки, аніж її інтенсивність як таку.

Більш детальне вивчення описаних вище проблем дозволить систематизувати уявлення про поведінку волонтерів і виявить нові фактори, які впливають на її інтенсивність.

Література:

1. Бандурка А.М. Психологія управління. Харків : Фортуна-прес, 1998. 464с.
2. Вайнола Р.Х. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку. Київ : Академпрес, 1999. 285 с.
3. Василенко К.А. Волонтер – це стан душі. *Волонтер*, 2001. № 10. С. 24–32.
4. Карпиловська С.Я. Дослідження стану волонтерського руху жінок, що перенесли РМЗ. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. / За ред. Максименка С.Д. Київ : [б.н.в.], 2001, т. III, ч. 8. С. 107–114.

5. Назарук В. Волонтерський рух в Україні: від історії до реалій. *Перехрестя*. 2000. № 7. С. 12–16.
6. Організація волонтерського руху у вищих навчальних закладах: Діагностичний інструментарій : методичні розробки / Укл. Т.О. Рудякевич. Житомир : ЖДУ, 2004. 48 с.
7. Підготовка волонтерів до роботи у службі «Телефон Довіри». Київ : ДЦССМ, 2003. 35 с.
8. Романенкова Л.А. О системе волонтерской помощи в Канаде. *Практична психологія і соціальна робота*. 1999. № 6. С. 45–57.
9. Соціальна робота в Україні : навчальний посібник. / І.Д. Зверева, О.В. Безпалько, С.Я. Марченко та ін ; Заг. ред. І.Д. Зверевої, Г.М. Лактіонової. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.
10. Pettigrew T. Intergroup Contact Theory. *Annual Review of Psychology*. London, 1998. P. 65–85.
11. Swanger J. Letter from the Editor: The Critical Pedagogy of Ethnography in the Border Studies Program. *Quantative Studies in Education*. New Orleans, 2002. P. 1–10.

References:

1. Bandurka A.M. *Psykhohohyia upravlenyia*. Kharkov: Fortuna-press, 1998. 464s.
2. Vainola R.Kh. *Volonterskyi rukh v Ukraini: tendentsii rozvytku*. Kyiv: Akadempres, 1999. 285 s.
3. Vasylenko K.A. *Volonter – tse stan dushi*. Volonter, 2001. № 10. S. 24–32.
4. Karpylivska S.Ya. *Doslidzhennia stanu volonterskoho rukhu zhinok, shcho perenesly RMZ. Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykhohohii*. Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykhohohii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy. / Za red. Maksymenka S.D. Kyiv: [b.n.v.], 2001. T. III. Ch. 8. S. 107–114.
5. Nazaruk V. *Volonterskyi rukh v Ukraini: vid istorii do realii*. Perekhrestia. 2000. № 7. S. 12–16.
6. *Orhanizatsiia volonterskoho rukhu u vyshchikh navchalnykh zakladakh: Diahnostychnyi instrumentarii: Metodychni rozrobky* / Ukl. T.O. Rudiakevych. Zhytomyr: ZhDU, 2004. 48 s.
7. *Pidhotovka volonteriv do roboty u sluzhbi «Telefon Doviry»*. Kyiv: DTSSM, 2003. 35 s.
8. Romanenkova L.A. *O systeme volonterskoi pomoshchy v Kanade. Praktychna psykhohohiia i sotsialna robota*. 1999. № 6. S. 45–57.
9. *Sotsialna robota v Ukraini: Navchalnyi posibnyk*. / I.D. Zvierieva, O.V. Bezpalko, S.Ya. Marchenko ta in.; Zah. red. I.D. Zvierievoi, H.M. Laktionovoi. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2004. 256 s.
10. Pettigrew T. Intergroup Contact Theory. *Annual Review of Psychology*. London, 1998. P. 65–85.
11. Swanger J. Letter from the Editor: The Critical Pedagogy of Ethnography in the Border Studies Program. *Quantative Studies in Education*. New Orleans, 2002. P. 1–10.